

BRAZÍLIA, SPANYOL- ÉS ANGOLSZÁSZ-AMERIKA FEJLŐDÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

VI. ELŐADÁS

COMPARISON OF THE DEVELOPMENT OF BRAZIL, SPAIN AND ANGLO-SAXON AMERICA

PRESENTATION VI

MANUEL DE OLIVEIRA LIMA

A különböző rasszok¹ összeolvadása által előidézett szellemi-erkölcsi integráció mint a társadalmi egyensúly feltétele – Bolívar és Pétion történelmi epizódja – A vegyes házasságok hátrányai és az ezekből adódó nézetkülönbségek – Latin-Amerika politikai nyugtalan-sága, az európai demokráciák hajdani reménysége – A forradalmi zavargásokat kiváltó okok – Felforgató és konzervatív elemek az Újvilág ibér társadalmában – Bolívar koncepciója és, ahogyan az Braziliában megvalósult – A hagyománytisztelet ereje – A Brazil Császárság történelmi hivatása – Föderáció és a diktátorok uralma – Az egyéni kezdeményezőkészség, az oktatás és az erkölcsi nevelés szerepe – Szabadság és önkényuralom – A tengerentúli népek fejlődésében jelentkező problémák – Elmélet és gyakorlat összebékíthetlensége a kormányzat és a nép viszonyában – Az oligarchia és küldetése a Brazil Császárságban – Politikai megújulás a társadalom oktatása, nevelése és a gazdasági fejlődés révén – Mariano Moreno és VI. János portugál király – Az industrializmus és a nép öntudatra ébredése – Erőszak és kultúra – Latin-Amerika kvalitásai, a világnak tett szolgálatai és érdemei – Amerikai tudat és pánamerikanizmus – Amerika az emberiségért

A Latin-Amerikában élő egyes rasszok, vagyis a fehérek, az indiánok és a feketék keveredése, döntő tényezője annak a szellemi-erkölcsi integrációnak, melyben a különböző nézetek és érzésvilágok találkozása jut kifejeződésre. Itt bármely politi-

¹ A magyar fordítók által a szöveghez fűzött kiegészítéseket a továbbiakban lábjegyzetben közöljük, míg az eredeti kiadás hivatkozásait a szövegben []-be tett indexszel jelezzük, és a végjegyzetekben adjuk meg.

Manuel de Oliveira Lima koncepciójában nagy szerepe van a latin-amerikai társadalmakat alkotó amerikai, európai és afrikai emberfajták keveredésének. Közülük, kulturális alapon – érezhetően – az európaiat tartja a legtöbbre, a kor divatos elméleteinek (mint a tudományos és kulturális rasszizmus vagy az eugenika) hatása alatt. Ennek megfelelően gyakran használja előadásai szövegében a *rassz* kifejezést. A fordítók, bár elhatárolódnak a fogalom megbélyegző alkalmazásától, mégis szerepeltetik, törekedve a szövegűségre. Hasonló a helyzet a *néger* vagy *fekete* szó használatával is.

kai szövetségénél vagy közös irodalmi hagyománynál mélyebb, s következőképp nagyobb horderejű összeolvadásról van szó. Hiszen előbbi mozgatórugója egyedül a pusztá öncélúság, míg utóbbi csupán az irodalmi formák tiszteletének vagy a szépség szeretetének tudható be. Tulajdonképpen a rasszok egyesülése teremti meg a társadalmi egyensúly állapotát, melynek megszilárdulása majd csak akkor következik be, amikor korrigálják az oktatás terén meglévő különbségeket, illetve megvalósul mindaz, ami ma még kizárólag a képzeletünkben létezik, vagy mindössze értelmetlen szócséplés formájában manifesztálódik. Mint azt már volt alkalmunk konkrét példákon keresztül is igazolni, éppen ez a szóban forgó, tradícióvá nemesedett egybeolvadás képezi az őszinte érzéseken nyugvó szövetségek alapját, mi több, idővel a spanyol és a portugál civilizációhoz tartozó területek boldogulásának egyik legfőbb záloga lesz.

Brazíliában a gyarmati korszak idején, a hollandok egy időre fennhatóságuk alá vontak egy az Amazonastól a São Francisco folyóig terjedő területet, Pernambuco fővárossal. Ezt a birodalmat aztán a külön csapatokban, de mégis egyazon zászló és parancsnokság alatt, közös célért küzdő fehérek, indiánok és feketék erejüket egyesítve megdöntötték, és helyreállították a portugálok hatalmát brazil földön. A seeregben a népességet alkotó három emberfajta együttműködött a terület visszahódításában. Vezetőik pedig – bőrszínüktől függetlenül – egyaránt jutalomban és megbecsülésben részesültek, sőt arra is volt példa, hogy az anyaország kormányának jóvoltából nemesi rangra emelkedtek. [1]

Venezuela függetlenségének századik évfordulója alkalmából rendezett egyik ünnepség keretében szobrot avattak Haiti néger elnöke, Alexandre Pétion [2] tiszteletére. Ugyanis az emberi szabadság élharcosaként Pétion habozás nélkül befogadta a menekülő Bolíviát, ellátta hajókkal, fegyverrel, lőszerrel, élelmiszerrel, pénzzel, sőt még egy nyomdagépet is a rendelkezésére bocsátott, hogy segítse szent küldetését, a kontinens felszabadítását. Becses szolgálataiért cserébe Lincoln előfutára csupán egyetlen feltételt szabott a George Washingtonnal méltán vetekedő Bolívarnak, mégpedig azt, hogy a spanyol gyarmatokon mindenki számára adja meg azokat a jogokat, melyeket szabad polgárok élveznek. Ily módon próbált Bolívar és Pétion valóban liberális Amerikát teremteni, ahol békés eszközökkel valósíthaták volna meg Bolívar küzdelmének végcélját, az amerikai nemzetek szövetségének létrehozását. A szabad népek e hatalmas területet felölelő uniójának álmát találóan jellemezte az ismert venezuelai író, C. Zumeta² az *El continente enfermo* (A beteg kontinens) [3] szerzője. Zumetánál az amerikai unió gondolata egyfajta bábeli látomás képében jelenik meg, amelyben megelevenedik a jól ismert bibliai történet,

² A venezuelai író, diplomata, politikus, Cesar Zumeta 1860-ban született San Felipében. Juan Vicente Gómez venezuelai rendszerének egyik fő ideológusa volt. Az 1908–1935 közötti Gómez-korszak idején fontos diplomáciai megbízatásokat teljesített, így például a Népszövetség venezuelai követeként tevékenykedett. 1955 augusztusában hunyt el a francia fővárosban. Jelentős műveinek egyike a Manuel de Oliveira Lima által említett, 1899-es *El continente enfermo*. Bővebben ANDERLE 2010, 90., bár téved abban, hogy kolumbiai szerzőként említi.

Bábel égbe törő tornyának építése, s az emberi gőg által előidézett végzetes nyelvi zűrzavar előtti állapotok is. Utóbbiak öltének testet a venezuelai szerző leírásában, amiben egy olyan helyként jeleníti meg az amerikai népek unióját, ahol az embereket a mindenki által beszélt, egyetlen közös nyelv egyesíti majd.

Mint tudjuk, a rassz fogalma többszöri jelentésváltozáson ment már keresztül, és számos interpretációt élt meg. Sokan kifogásolják azt a felosztást, amely különbséget tesz felsőbb- és alsóbbrendű fajok között. S ellenérveik valóban helytállóak lehetnek az olyan esetekben, amikor ezeket a kifejezéseket ugyanazon emberfajta különböző alkategóriáira, mondjuk a latinok és a germánok összehasonlítására alkalmazzák. Másfelől azonban a történelmi fejlődés tényeinek ismeretében – például az európaiakról és az afrikaiakról szólva – nem lehet tagadni az imént említett megkülönböztetés létjogosultságát. Az egyes rasszok közötti házasság erkölcsi és társadalmi szempontból egyaránt visszalépésnek bizonyult Latin-Amerika számára. Tekintve, hogy a régió legfőbb hibájaként éppen a homogén harmonikusság hiányát róják fel, ezt akár úgy is megfogalmazhatnánk, hogy kritikaink az egyéni vagy kollektív eszmények összeférhetlenségét érzékelik. Ráadásul a keveredés következtében kifermálódott új emberfajta, vagy ha tetszik, új alfajhoz tartozó egyes személyek ellenszenves gondolkodásmódja szintén negatívumként vetül vissza ránk. Pedig a diszharmonikus eszmék nem spontán módon, nem természetes úton születtek, az emberek inkább csak átvették és magukévá tették őket. Lényegében merőben hétköznapi, de máshonnan kölcsönzött eszmények voltak, s pont ebből adódóan nem szolgálhattak a felemelkedés hatékony eszközeként. Egy bolíviai író, aki a „beteg” jelzőt használta saját országa társadalmára, és úgy gondolta, ezzel némiképp hozzájárul a többi spanyol-amerikai nép lélektanának megfejtéséhez is, úgy nyilatkozott erről a kérdéssel, hogy *„az emberi jogok megszületéséhez vezető, rosszra csábító elvek voltak az elsődleges okai népünk már-már intézményesült nyugtalanságtól fűtött életének, mert eszményeiket ugyan magunk választottuk, de érzelmileg mégsem tudtunk azonosulni velük. S egy olyan ideál, melynek gyökerei nem hatolnak le az emberi tudat mélyéig, nem is lehet könnyen megvalósítható, hiszen egy nem létező szellemi igényt testesít meg.”*³

Valójában e kontinens népeinek egy igen egyszerű gyógy módra van szükségük ahhoz, hogy felépüljenek a kóros állapotból, amit a politikai és társadalmi nyugtalanság okozott, és ami miatt annyit bírálják őket. Európa és az Önök országa is osztozik abban a meggyőződésben, hogy Latin-Amerika népei gyógyíthatatlan forradalmi láztól szenvednek, ennek ismétlődő fellángolásai az egész jelenség kóros mivoltát csak még inkább alátámasztják. Sem a rendezett viszonyairól híres Brazília Császárság – melynek hagyományait a Köztársaság is igyekezett megőrizni, miközben azon munkálkodott, hogy összebékítse a nemzetet a forradalomban született új rendszerrel, bár nem sikerült kitérnie a természetszerű és elkerülhetetlen

³ A szerző itt Alcides Arguedas Díaz (1879–1946) bolíviai író, politikus és történész 1909-ben Barcelonában megjelent *Pueblo enfermo. Contribución a la psicología de los pueblos hispanoamericanos* (Beteg nép. A hispanoamerikai népek pszichológiájáról) című esszéjéből idéz.

összeütközések elől –, sem pedig az a néhány spanyol-amerikai köztársaság nem tudott megszabadulni ettől a bélyegtől, melyek az utóbbi évtizedekben békés és rendkívül progresszív fejlődésen mentek keresztül. Attól a bélyegtől, amit majd csak az idő tud korrigálni, sőt maradéktalanul eltörölni, mivel az idő mindent megváltoztat, különösen akkor, ha közben megszünteti magát az adott jelenséget is.

A régi, nagy múltú európai monarchiák csak gratulálhattak egymásnak a kísérlet sikeréhez, és az antidemokratikus érzelműek diadalt érezhettek, a szinte tisztán köztársasági kontinens jövőjéhez fűzött remények kudarcát látva, ahol egykor – mint valami teljesen idegen flórából átplántált egzotikus növény – egyedülként virult a Brazil Császárság. Latin-Amerika általános népszerűségének órája akkor érkezett el, amikor Pradt abbé [4] itt vélte megtalálni a már kimerült európai társadalmak erőtartalékait. Az Önök országának a demokrácia hőskorában meglévő vonzereje, mely összefüggésben állt az európai képzelet által bizony jócskán eltúlzott, vélt vagy valós gazdaggal is, úgy tűnt, hogy virágzó és ragyogó jövőt ígér az Újvilágban, melyről úgy tartották, hogy az Óvilágban üldözött gondolatok, s a kétségbeejtő szegénység elől menekülő európaiak mentsvárává válik majd.

Egy olyan politikai jellegzetességet, melynek csillaga Latin-Amerika egy részén már leáldozott, vizsgálhatunk történeti, valamint társadalmi szempontból egyaránt. Ennek megfelelően azzal fogom kezdeni, hogy segítségül hívom Francisco García Calderón [5] *Le Pérou contemporain* (A jelenkori Peru) című szociológiai tanulmányát, felhasználva a szerző észrevételeit országa XIX. századi fejlődéséről, s arról, hogy függetlenségének kivívását követően mi maradt Peruban az egykori spanyol gyarmatbirodalom örökségéből.

„Lényegében az egész évszázadot az anarchiának kedvező militarizmus, valamint a hatalom megszerzésére irányuló politikában kimerülő nemzeti cselekvés jellemzi. A francia szövegek átültetésével keletkezett alkotmány szinte egyáltalán nem érinti meg az emberek lelkét, miközben a régi szabályok, az évszázados ösztönök továbbélnek, így a hatalom despotikussá, a munka pedig egyre alantasabbá válik. Képzett jogászok és tudósok a hadsereg vezetőivel közösen gyakorolják a hatalmat, s akárcsak Keleten, itt is létrejön a katonákból és a tudományos élet szereplőiből álló professzionális elit. A nitrátnak és a guanónak köszönhetően fokozódik a jólét, az élet könnyűnek és gondtalanoknak tűnik; az állam a vagyonszügyelő szerepét játssza, a pazarlás mértéke nő, az arany bűvölete pedig megbontja az emberek egy részének mentális egyensúlyát. A korábban elkezdődött bomlás folyamatát aztán az államcsőd és a Csendes-óceáni háború [6] tetőzi be. Ennek a fél évszázadnak a története tulajdonképpen másról sem szól, mint a gazdagság féktelen hajszolásáról, miközben az emberi becsvágy okozta konfliktusok közepette mégis fennállt az állandó létbizonytalanság. Ebből a szempontból csak az utóbbi évtizedben változott meg az élet: úgy tűnik, hogy a béke véglegessé válik, egyúttal pedig megfigyelhető egy többé-kevésbé jól kitapintható politikai és társadalmi fejlődés is.”

Peru ragyogását és gazdagságát, továbbá a külfölddel vívott háborúhoz köthető drámai incidenseket leszámítva (a nagyszerű időszakok és a súlyos megaláztatások váltakozása különös sajátossága ennek az országnak) a spanyol-amerikai köztársaságok története páratlan hasonlóságot mutatott a XIX. század folyamán. Ugyanakkor természetesen mindig megvoltak a sajátos társadalmi vonásaik is, ahogy különbözött például az argentin *gaucho* [7] a perui arisztokratától, vagy a chilei *roto* [8] a venezuelai *llanero*tól [9]. Persze az osztálykülönbségek, a föld adottságai, illetve az ipar, az állattenyésztés, a bányászat és a növénytermesztés eltérő lehetőségei itt, ahogy máshol is, szintén módosítottak ezen az átfogó összképen, de a latin-amerikai népek végső soron mégiscsak igen hasonló lelki alkattal és a köztársaságról (*respublica*) vallott azonos elképzeléssel rendelkeztek.

Az aktuális divatokkal összhangban kialakított politikai modell azonban eleinte nem igazán felelt meg azon nemzetek pillanatnyi helyzetének, amelyek követendő mintaként tekintettek rá. Ennek oka abban rejlett, hogy az európai értékek által áthatott alkotmányok, a sarkalatos törvényekben lefektetett szabályok és az állam ügyeinek intézésében alkalmazott *a priori* megoldások nem illettek azokhoz az alávétettségben élő, tétova, s mindeközben átmeneti állapotban lévő társadalmakhoz, melyek kormányzására rendeltettek, s amelyek érdekében eredetileg megalakították őket. A nép alárendelődésre való hajlama, valamint az értéktelen tömeg, amely azt is alig érdemli, hogy embernek neveztesen, kiváló táptalajt biztosítottak az engedelmesség, pontosabban egyfajta passzív és vak engedelmesség kultúrájának. Tehát az olyan tényezők, mint az individualizmus hiánya, a kollektív ösztönök uralma és a faji megkülönböztetés hagyománya kiváló feltételeket teremtettek a despotikus militarizmus meghonosodásához.

García Calderón ezekkel a lényegre törő szavakkal írja le meglehetősen találóan a helyzetet: „A jog uralma gátat szabott a forrongás terjedésének. A legyőzött eszme hatása azonban továbbra is erős maradt. A Köztársaság sokáig fenn tudta tartani a nyugalmat, bár olyan volt, mint egyfajta szocialista állam. Az egyéni akaratot korlátozta annak érdekében, hogy erőteljes kezdeményezéseivel keresztül tudja vinni reformjait. A jó földek bő termésének köszönhetően könnyű volt az élet. A fölföllángoló forradalmak érdemben nem változtatták meg a dolgokat. A felvilágosulatlan szellemű emberek pedig továbbra is tudatlanok maradtak a kultúra teljes hiányában és nyers élniakarásukban.”

Egy adott pillanatban azonban megváltozott a helyzet, persze egészen másként, mintha felforgató mozgalmak provokálták volna ki a változást. A kampány, amit személyes érdekelttségük révén a hivatásos agitátorok és bajkeverők indítottak, bizony megtette a hatását, hiszen ürességtől kongó, bár kétségkívül veszedelmes frázisaik elérték céljukat. Egyrészt táplálták az emberek kapzsiságát, másrészt álláság aggodalmat ébresztettek bennük országuk sorsa miatt. Ezáltal egy rövid időre az agitáció győzedelmeskedett a passzivitás felett, ahogy a nyugtalanság a megszo-
kás felett és az anarchikus széthúzás az egység felett. Elemezve az egyes személyiségek (közülük többen kevert etnikumúak) ellentétes törekvéseinek hatását megállapítható: abban, hogy éppen melyik irányzat kerekedett felül, az eredeti tartalmi

elemeknél nagyobb szerepe volt annak, hogy ki hirdette meg őket; azonban mind-egyikük közös kulturális alapról indult, hiszen a spanyol individualizmus született újjá minden – egy spanyol szerző találó kifejezésével élve – „túlmozgásban”, ami az irodalom területén Calderón⁴, Lope de Vega⁵ és Tirso de Molina⁶ drámáiban is megmutatkozott.

Bolívar, a távoli jövőbe látó géniusz már előre megjósolta a társadalmi zűrzavar eredményeként kibontakozó politikai káoszt, ami cselekvésre sarkallja a hadsereget, hogy aztán ambiciózus katonai vezetői egyfajta Praetorianus gárdává alakítsák. Mindezt passzívan szemléli a nép, mely a valóságban merev hierarchiába rendeződik, bár elvben mindenki egyenlőnek számít a népszuverenitás deklarálásával. Bolívar ezért tartotta legtöbbször azt a konzervatív magatartást, mely semleges a körülmények kényszerével szemben, s mely már-már eltűnni látszik a közrendet fenyegető, egymást követő zavargások sülyesztőjében. Ezek a gondolatok állandóan visszatükröződtek Bolívar közéleti tevékenységében, a különböző időszakokban egyaránt. Kezdve javaslataival, melyeket az 1819-es és az 1821-es kolumbiai alkotmányozó nemzetgyűlésen tett az örökletes szenátus intézményére vonatkozóan; folytatva azzal a morális hatalommal, amit szerinte az 1826-os bolíviai alkotmányba beépítendő, élethossziglan szóló, független elnöki megbízatás jelenthetett volna; ahogy a harmadik kamara is, melynek tagjai a szintén élethossziglan megbízott cenzorok, erkölcsbírók⁷ voltak. Az ilyen összetételű parlamentek feladata lett volna: a nemzeti kultúra fenntartása, öröködni az erkölcs és az alkotmányosság felett, részt venni az állami szerződések megkötésében, valamint kiválasztani a bírákat és az egyházi méltóságokat a Szenátus által előterjesztett háromszoros listákból. Ilyen módon lehetett volna korlátozni a hatalmat.

A Brazil Császárság – a maga alkotmányos uralkodójával, a nép által elfogadott dinasztijával, az ország legelőkelőbb férfúi közül, élethossziglan választott szenátusával, a konzervatív és a liberális szellemiséget egyszerre képviselő államapparátusával – bölcsen és nagyrészt sikeresen valósította meg Bolívar elképzeléseit, amelyek egyébként meglehetősen irreálisak voltak, tekintve a korántsem demokratikus politikai környezetet, és azt, hogy a nagy ember személyesen idegenkedett attól, hogy magára öltse a díszegyenruhát vagy a diktátorok más külsőségeit. Brazíliában a portugál múltat jelképező uralkodócsalád maradt a trónon, de a trónörökös

⁴ Pedro Calderón de la Barca (1600–1681) spanyol költő és drámaíró, a Lope de Vega által kialakított sajátos drámaforma legjelentősebb továbbfejlesztője. A spanyol irodalomtörténetre vonatkozó megjegyzéseket vö. ALVAR–MAINER–NAVARRO 2003.

⁵ Lope de Vega (1582–1635) spanyol költő, a barokk dráma egyik legjelentősebb képviselője, nagyjából 1800 színmű és több száz kisebb drámai darab alkotója. A spanyol irodalom egyik legnagyobb alakja. Vö. uo.

⁶ Tirso de Molina, eredeti nevén Gabriel Téllez (1579–1648) szerzetes, költő, drámaíró, a spanyol barokk dráma neves képviselője. Kapcsolatban állt a kor számos spanyol irodalmárával, köztük Lope de Vegával, aki a tanára is volt. Vö. uo.

⁷ Az 1826-ban kiadott bolíviai alkotmány vezette be a háromkamarás rendszert, ennek egyik elemét a *Cámara de Censores* (Censori Kamara) alkotta. Vö. LILÓN et al. 2013, 239–240.

már az ország jövőbeli sorsával azonosulva és függetlenségének meghatározó tényezőjévé válva kivonta a koronát az egymásnak feszülő hatalmi törekvésekből fakadó konfliktusból. Egyedülálló, ahogy megerősítette és fontossá tette a nemzeti hagyományokat, különösen, ha ezt összevetjük azzal, ami az új-spanyol világ szomszédos államaiban történt. A brazíliai szintéren zajló forradalmak – az első császár uralkodása és az utána következő régensség⁸ idején – sokkal inkább szenvedélyekből fakadó eszmékről szóltak, mint hatalomvágyról. Több indokot is látnunk tehát arra, hogy a XIX. századi brazil monarchiát olyan politikai rendszernek tekintsük, mely igazán megfelelt a latin-amerikai társadalmi körülményeknek.

A hagyománytisztelet, ha nem is erősebb, de talán kézzelfoghatóbb nálunk, mint Önöknél. Ha nem is gazdagabb, de talán drámaibb legendáriumban és hősiebb múltban gyökerezik, mint az Amerikai Egyesült Államoké, s főként az olyan elbűvölő, festői városokban érhető tetten, mint a perui Lima vagy Ouro Preto [10] Brazíliában. Ezek a helyszínek letűnt korok semmihez sem fogható levegőjét árasztják, és a maguk nemében egyedülállóak az amerikai kontinensen, hiszen természetes felemelkedésük a régi kormányzati rendszer idején következett be, de képesek voltak arra, hogy erővel álljanak ellen az alsóbb társadalmi rétegek pusztító hajlamainak. Ez történt a Brazil Császársággal is, ami meghajolt ugyan a forradalmi hullám előtt, és politikailag megsemmisítette önmagát, miközben belső lényegét mégis megőrizte, ami ebben az esetben nem volt más, mint Brazília morális egysége.

A brazíliai monarchia teljes mértékben betöltötte védelmező szerepét a kulturálatlan és ennél fogva hatalommal sem rendelkező tömegek jogai és kiváltságai felett, melyek a gondjaira bízták magukat, hogy az ármánykodó, könyörtelen, szűk látókörű, de mindenekelőtt a saját önös érdekeiket követő oligarchiák ne szipolyozhassák ki s ne gyötörhessék őket még jobban. Így történt hát, hogy Latin-Amerikában egyedül Brazíliának sikerült megteremtenie a belső békét és a szabadságot egy olyan időszakban, amikor a kontinens szinte összes többi részén anarchikus állapotok uralkodtak. Péter⁹ császársága maradéktalanul megvalósította azt, amit Bolívar cezarizmusa elmulasztott, köszönhetően annak, hogy ellenérzései voltak azzal szemben, amit egy venezuelai szerző „szabadságrombolási kísértésnek” nevezett. Ez az ellenérzés pedig – úgy látjuk – leginkább a Felszabadítóként élvezett dicsőséges szerep túlzásaiból adódott. Brazília egysége viszont győzedelmesen kiállta a próbát, míg vele drámai ellentétben, az egy nagy spanyol-amerikai állam vagy konföderáció létrehozására irányuló törekvések rendre elbuktak. S mint

⁸ I. Péter császár 1831-es lemondását követő időszak. Előbb háromfős régenstanács, aztán 1843-tól egy-egy személy helyettesítette az uralkodót 1840-ig, II. Péter nagykorúsításáig. A korszakról bővebben lásd FAUSTO 2011, 89–99.

⁹ Bragança Péter (1798–1834), a független Brazília első uralkodója, „örökös császára és védelmezője”, I. Péter néven (1822–1831). IV. Péterként néhány hónapig viselte a portugál királyi címet is (1826). Bővebben lásd LILÓN et al. 2013, 99–101., 217–221., 290–291.

azt a venezuelai író, Blanco Fombona [11] helyesen megállapítja, ez a kudarc annál is fájóbb, mivel Spanyol-Amerika Achilles-sarkát éppen szétagrozottsága jelenti. De Bolívar ragyogó álmából – amit, mint azt Portugál-Amerika példája is bizonyítja, csak egy monarchia keretei között lehetett volna megvalósítani – megszületett a már említett panamai kongresszus¹⁰ pompás ötlete, ahol már körvonalazódott a nemzetközi döntőbíráskodás mint az egyik legfontosabb amerikai jogelv. Ennek erkölcsi hozadéka ellensúlyozta a kongresszus politikai kudarcát.

Miután ezek a területek végre függetlenné váltak és megszabadultak potenciális Napóleontaiktól – mint az ismeretes, egyikük, a kimerült San Martín visszavonult a franciaországi Boulogne-ba, míg a már megfáradt és mélységesen kiábrándult Bolívar viszonylag fiatalon meghalt a kolumbiai Santa Martában – Dél-Amerikában divatba jött, az Önök államszervezeti modelljéből kölcsönzött politikai kifejezéssel élve, a föderalizmus eszméje. Azonban csak az egyben tartott Brazíliában érvényesülhetett ténylegesen ez az elv, megfelelve a központosítás dogmájával nyíltan szembehelyezkedők jogos elvárásainak. Természetesen voltak kivételes esetek, mikor az állami különválásra való törekvés a Bolívar-féle centralizált hatalmi ambíciókra adott válaszként jelent meg. Ilyen reakció volt például a Venezuelát Nagy-Kolumbiáról leválasztó Páezé [12], illetve Santanderé [13], aki már ugyanabban az évben, mikor a Felszabadító meghalt, visszaélt a hatalommal.

Maga a föderalizmus elve egyébként (ennek nevében zsarnokoskodott Rosas [14] Argentínában, és ezzel állt szöges ellentétben az, amit Portales [15] Chilében csinált) mindig is meghatározó irányvonalat képviselt Latin-Amerika politikatörténetében. A föderalizmus és a centralizáció másra sem volt jó mint, hogy utat nyisson a zavargásoknak és az erőszaknak. Nem vezetett máshoz, mint individualizmushoz, amit a katonai diktatúra díszes köntösébe burkoltak. [16] Ugyanakkor a diktatúrát (*caudillismo*) – most úgy látjuk –, áthatotta egyfajta primitív paraszti demokratizmus, ami nyers volt és kegyetlen, mint Rosas Argentínájában. A sort folytathatjuk Peruval, Castilla [17] pompára és a gyarmati idők lovagi erényeire áhító rendszerével, Francia [18] bezárkózó és aszketikus Paraguayával, Santa Anna [19] féktelenül pazarló, groteszk uralmával Mexikóban, Guzmán Blanco [20] illedelmes, a protokollra nagyon ügyelő Venezuelájával, Melgarejo [21] brutalitástól megrészegült Bolíviájával, García Moreno [22] vallásos miszticizmussal színezett Ecuadorjával, de akár gondolhatunk Porfirio Díaz¹¹ fejlődőképes, üzletszerűen gyakorlatias Mexikójára is. Rufino Blanco Fombona ezt a helyzetet is remekül

¹⁰ A panamai kongresszust 1826-ban hívták össze Simón Bolívar kezdeményezésére az Amerikai Államok Szervezetének létrehozása szándékával. A Panamában összeült kongresszuson részt vett Nagy-Kolumbia, Mexikó, Peru és az akkoriban még egy országnak számító Közép-Amerika is, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a partikuláris érdekek miatt Bolívar uniós elképzelésének nem volt valódi jövője. Vö. ANDERLE 2010, 66–67.

¹¹ 1876–1911-ig irányította a mexikói politikát. Személyi diktatúrát épített ki. Az általa fémjelzett korszakról, az úgynevezett *porfiriátus* rendszeréről bővebben, magyar nyelven lásd FOSTER 1999, 127–143.

összegzi: „A cacique¹² kormányoz, míg őt gyakran a törvényeket csűrő-csavaró zugüggyvédek és más sarlatánok irányítják, akiket a szakállas főember nagyra becsül, a tanulatlan nép pedig ajnároz.”

A föderalizmus, ami az egyedi vonásokat emeli mindenek fölé, a világon a legabszurdabb dolgok egyikének tűnik, amennyiben az individualizmust a centralizációval kapcsolja össze mint a rend fenntartásának mérsékelt vagy zsarnoki módjával, így a szövetségi államrend megfosztva eszmei és hagyományos jelentéstartalmától, nem lesz egyéb, mint a zűrzavar szinonimája. A brazíliai császárság mint a történelmi fejlődés egy alternatív iránya magával hozta, hogy a föderalista törekvések igazodtak azokhoz a helyi érdekekhez, melyeket még a gyarmati közigazgatás jelölt ki. A spanyol-amerikai köztársaságokban azonban egyesek éppen a decentralizációban látták a forradalmak által meggyengített politikai hatalom működőképességének feltételét, míg mások korrekciójának lehetőségét. Ez a politikai rendszer addig maradt fenn az említett országokban, míg több olyan tényező, mint a közvagyon gyarapodása, a kultúra terjedése és egy kis létszámú, de ragyogó képességű gondolkodói réteg kialakulása éreztetni nem kezdte hatását. (Rufino Blanco Fombona remekül mutatta be ezeket a tényezőket a már idézett madridi előadásaiban.)

Amikor a kiváló francia államférfi, Georges Clemenceau rövid látogatást tett Dél-Amerika keleti partvidékén, nem kellett hozzá sok idő, hogy felismerje azoknak a politikai szervezeteknek hibáit és erényeit, melyekkel kapcsolatba került, s amelyekben egyúttal felfedezte azt a közeget, ahol a jövőben felragyog majd a latin szellem hevesen izzó lángja. Mikor arról beszélt, hogy a spanyol-amerikai országokban a választópolgárok ereje még kevés hozzá, hogy hatékonyan meg tudja védelmezni a közérdeket az egymással szövetséges magánérdekekkel szemben, megjegyezte azt is, örömmel használja fel Argentína példáját arra, hogy bemutassa, a fenti helyzet orvoslására a legbiztosabb gyógyír az egyéni kezdeményezőkétség fejlesztése. Több-kevesebb sikerrel alkalmazták már ezt a módszert a nagy múltú országokban, és a fiatal társadalmaknak is ilyen módon kell felébreszteniük a lelkiismeretüket, ahogy az Argentínában megtörtént.¹³ Clemenceau, aki nagy parlamen-

¹² Az alapvetően a Karib térségben élő *taino* indiánoktól származó *cacique* (kacika, kuraka) elnevezés uralkodói cím, mellyel eredetileg az őslakosok illették a Bahamákon, a Nagy-Antillákon és a Kis-Antillák északi részén élő törzsek vezetőit. Az Újvilágba érkezett spanyolok és portugálok szintén átvették a *cacique* szót, és használni kezdték az általuk elfoglalt amerikai területeken élő indián törzsek vezetőire. A gyarmati időkben Mexikóban a nemességhez tartozó személyeknek tekintették őket és családtagjaikat. A kifejezés a portugál nyelvben jelenleg is használatos a brazíliai indián csoportok vezetőire, míg Közép-Amerikában és általában a spanyol nyelvterületen olyan helyi főnököt vagy politikai vezetőt jelöl, aki egy adott régióban kiterjedt hatalommal rendelkezik. A politikatudomány is átvette ezt a szót. Ma *caciquismo*nak főként a helyi főnökök patrónus-kliens viszonyon alapuló vezetési stílusát nevezik. Vö. ANDERLE 2010, 50.; LILÓN et al. 2013, passim.

¹³ Oliveira Lima feltehetően a XIX. század utolsó harmadában bekövetkezett argentinai változásokra utal, amit Wittman Tibor így fogalmazott meg: „1880-ban a törvényhozó kongresszusban sikerült elfogadtatni a Buenos Aires föderalizációjáról szóló törvényt,

ti tapasztalattal rendelkezik, és legnagyobb hibája talán csak annyi, hogy nincs éppen híján az energiának, a következő vigasztaló és reményteli megjegyzést tette:

„Egy ország ereje – államformától függetlenül – kizárólag fiaiban, pontosabban az ő áldozatkész energiájuk összességében rejlik. Most a nép alkalmas rá, hogy okos embereket emeljen fel, olyan személyiségeket, mint akikkel gyakran találkozhattam utazásom során, ők magabiztosan szembe tudnak majd nézni a jövő kihívásaival.” [23]

A függetlenségi háború a pusztulás siralmas állapotába taszította a hajdani amerikai Spanyol Birodalmat. Ahhoz, hogy a formálódó új államok el tudják látni feladatukat, arra volt szükség, hogy ismét jövedelemhez jussanak, sőt bővítsék is bevételi forrásaikat. A végelethathatatlannak tűnő harcok, illetve a oktatás hiánya a térséget a legmélyebb anarchiába, méghozzá a legrosszabb fajtába, a kulturálatlanság anarchiájába süllyesztette, miközben a létrehozott képviseleti rendszerekben csupán névlegesen érvényesült a népszuverenitás elve. Az imént felvázolt nehéz örökségnek része volt a közélet tisztátalansága is, ahogy a gyarmatosítók uralma alatt, nem változott a hatalom új birtokosainak idején sem. Mit sem ért a tollforgatók minden bírálata és dorgálása, pedig az adott körülmények között a Bolívar által megálmodott alkotmányos rend erős erkölcsi tengelyét éppen ők voltak hivatottak megtestesíteni.

Az emberek oktatása és erkölcsi nevelése ugyan félben maradt munka, de elengedhetetlenül szükséges és a jövőben is az lesz Latin-Amerika autonómiájának megőrzéséhez. Ez a feladat talán még nehezebb, mint maga a hódítás vagy a függetlenség kivívása volt, mert a legnagyobb ellenféllel kell megküzdenie, saját múltjával.

Az új latin-amerikai világtól, aminek nem voltak meg még hozzá a szükséges eszközei, hirtelen azt várták, hogy felelősen és méltósággal álljon helyt a nemzetközi szinten. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy így a frissen megszerzett politikai szabadság a társadalmi káosz korszakába torkollott. De még ebben a káoszban is kirajzolódott a nemzeteknek egy olyan csoportja, amit nem csupán a zavart okozó, rosszul értelmezett és alkalmazott szabadságészme irányított, de a tekintély is, ami nélkül ezek a társadalmak tönkrementek, majd végül eltűntek volna. Ugyanakkor nem csak a szabadságnak van kockázata: a gyors anarchiába süllyedés veszélye; hiszen a jogi fékeket garantáló morális féket nélkülöző autoritáriánus rendszer a despotizmus határát súrolhatja. Talán egy olyan mágneses iránytű metaforájával tudnám a legérzékletesebben szemléltetni ezt a helyzetet, amely nem találja a megfelelő irányt a belső és a külső hatások miatt, ezért aztán a két pólus között vadul ingadozik. Főként, ha otthon mindig csak alávetettségről és az ellene való lázadásról beszélnek, míg külföldről – a XIX. században még inkább, mint valaha – a felkelések által kiváltott reakcióról érkeznek a hírek.

Mint látjuk, a közoktatás azoknak a társadalmaknak vált ingyenessé és kötelezővé, ahol a mozgalmak vezetői teljesen tanulatlanok voltak és ahol hiába is keresnénk a szükséges tanári létszámot. Láthatjuk azt is, hogy vannak olyan országok,

azaz a város nem a tartomány székhelye többé, hanem Argentína fővárosa. [...] Argentína a század végén Dél-Amerika legfejlettebb köztársasága.” WITTMAN 1978, 298–299.

mint például Mexikó, ahol a katolikus egyházat törvényileg fosztották meg privilégiumaitól, pedig ott Alexander von Humboldt¹⁴ adatai szerint a földek körülbelül négyötödét, míg Lucas Alamán [24] történész szerint körülbelül a felét éppen az egyház birtokolta, ezt a vagyont egyébként mintegy 300 millió dollárra becsülték. S végül látunk olyan országokat is, ahol korábban ugyan évente végeztek ki tábornokokat zendülés vádjával, illetve polgárokat börtönöztek be csak azért, mert hangot adtak véleményüknek, de ahol aztán eltörölték a politikai okokból kiszabott halálbüntetést, és a személyes szabadságjogokat garantálták, mégpedig „*olyan tökéletesen, ahogy azt a filozófusok elképzelték*”. A spanyol-amerikai köztársaságok – s Brazília is e felé a bolygórendszer felé gravitált – legnagyobb hibája az elmélet és a gyakorlat összebékíthetatlensége. Ugyanakkor éppen ez készítette őket arra, hogy az eszmék és a valóság közt próbáljanak egyensúlyt teremteni. E problémák okaként elsősorban a vegyes házasságokat, a fajkeveredést kell megjelölnünk, mint ami a tengerentúli ibér gyarmatosításra vált jellemzővé. Az Észak-Amerikába áttelepült, és azt benépesítő angolszászok viszont a mai napig sem sokban különböznek az óhazaiaktól, intézményeik is az övéikhez hasonlóak, és ezért tökéletesen megfelelnek nekik. Ha házasságkötésre került a sor az angolszászok inkább saját fajtájukat választották; míg a kontinens többi részén a fehéreknek gyakran gyengébb elemekkel kellett beérniük. Bár korábban azt állítottuk, hogy alacsonyabb rendű rasszok nincsenek, ám értéktelenebb személyek igenis vannak.

Sokan valóban tanulatlanok, műveletlenek és felkészületlenek voltak, ennél fogva az általuk alkotott közösségek képtelenek bizonyultak gyorsan alkalmazkodni a változásokhoz és a kultúra egy magasabb fokához, még ha az egyének szintjén ez elő is fordulhatott, mint például Benito Juárez¹⁵ esetében, akire már volt alkalmam felhívni az Önök figyelmét. Joggal tartjuk ezt a teljes egészében indián származású férfit született törvényalkotónak és teoretikus államférfinak, aki megvalósította liberális eszmékkel átítatott politikai elképzeléseit. Ezen kívül rendkívül előrelátó is volt, és csupán – ahogy egy szerző Önöknél megjegyezte – az adminisztrációhoz nem volt érzéke.

Összefoglalva elmondható, hogy Mexikó és Bolívia indián többségű népének, vagy a venezuelai és brazíliai félvéreknek éppen annyira idegen volt a képviselői kormányforma, ami hirtelen megadatott nekik, mint a mi *tupi* [25] törzseinknek,

¹⁴ Alexander von Humboldt (1769–1859), a sokoldalú német természettudós 1799 és 1804 között egy francia orvos, Aimé Bonpland (1773–1858) társaságában beutazta Latin-Amerika egy részét. Humboldt és Bonpland maradandó érdemeket szerzett a terület földrajzi feltérképezésében, az ottani növény- és állatvilág leírásában, illetve a helyi szokások, az életmód, valamint az egyház tevékenységének megismertetésében. Expedíciójuk eljutott a mai Venezuela, Kolumbia, Ecuador és Kuba területére. Mexikóban 1803 és 1804 között jártak (Acapulcóban, Valladolidban, Guanajatóban, Mexikóvárosban és Veracruzban). Útleírásuk részleteit magyar nyelven lásd HUMBOLDT 1967.

¹⁵ Benito Pablo Juárez García (1806–1872) mexikói ügyvéd és politikus, aki többször volt köztársasági elnök az 1858–1872 közötti időszakban. Mexikó legkiemelkedőbb liberális reformátorai között tartják számon. Bővebben VILLEGAS et al. 2002, 79–86.

melyeknek asszonyai *buccan* [26] húst készítettek a kannibál¹⁶ ünnepekre, vagy az aztékoknak, akiknek papjai, Bernal Díaz [27] beszámolója szerint emberáldozatok vérével kenték be a hajukat. Vajon örömtáncot, örült *farandolét*¹⁷ járt-e a tudatlan tömeg, mikor egyetlen szempillantás alatt felruházták a népszuverenitás minden kellékével, mint annak idején az athéni polgárokat, akik a város közterein gyűltek össze, hogy megvitassák a köztársaság ügyeit, vagy mint a svájci kantonok lakóit, akik *referendumot* tarthatnak a közösség egészét érintő fontos kérdésekben.

Az imént lefestett társadalmi viszonyok között a népképviselőt még mindig inkább érvényesülhetett az egykori gyarmati kormányzat idején, amivel tulajdonképpen csak az volt a baj, hogy bizonyos akadályokat gördített a haladás útjába, pontosabban szólva, annak a változásnak az útjába, amit mégsem lehetett büntetlenül feltartóztatni. A Brazil Császárságban – a képviselői elv magas szinten érvényesült – az oligarchia politikusai nem követték el ugyanezt a hibát, sőt a képviselői elvet kifejezetten tiszteletben tartották. Garanciáját a szenátus intézménye jelentette, bár ennek létszáma korlátozott volt, és az élethossziglan szóló tisztségre a tagokat az uralkodó választotta ki a legtöbb szavazatot szerzett személyek nevét tartalmazó hármastól. Kétségtelen, ez a testület a császár befolyása alatt állt – ami egyébként inkább segítette, mintsem gátolta a haladást – és ennek megfelelően irányította az ország sorsát abban az időszakban, amit a belső béke, a gazdasági felvirágzás, illetve a liberális eszmék érvényesülése jellemezett, és amikor Brazília követendő példaként szolgált egész Latin-Amerika számára.

Ez az oligarchia alig akadályozta a haladást a császári alkotmány 1826-os hatályba lépését követő 63 esztendő alatt, miközben elősegítette például azt is, hogy a közrend legkisebb megzavarása nélkül, teljeskörűen rendezzék a rabszolga felszabadítás félelmetes kihívásnak számító feladatát, ami megannyi érdeket sértett és indulatot korbácsolt fel. Továbbá ugyanez az oligarchia helyes útra terelte a föderatív átalakulás folyamatát azzal, hogy 1834-től kezdődően megvalósította a közigazgatás decentralizációját, a szükséges mértékben engedve a helyi érdekeknek; emellett a külföldről érkező bevándorlók előtt szélesre tárta a kapukat, amivel megújította az ország népességét. Ennek hatása mostanra olyannyira nyilvánvalóvá vált, hogy az egyik legnevesebb írónk is – José Veríssimo *Impressões do Sul* (Déli impressziók) című művében – éles kontrasztot mutat ki az ország tradicionális portugál, illetve mostani kozmopolita arcúlatá között, amit egy újfajta erkölcsiség és társadalmi összetétel alakít. Végül oligarchiánk azt is lehetővé tette, hogy a politikai és a vallási tolerancia elve, valamint a mai Brazíliára azóta is jellemző, nemzetközi téren megmutatkozó nagylelkűség mélyen az emberek lelkébe plántálódjon.

A latin-amerikai fejlődés azon országokban, így például Brazíliában érzékelhető erőteljesebben, ahol már elég hamar létrejött a rend és szabadság rendszere, vagy

¹⁶ Az emberevés, az *antropofágia* brazil mítoszáról mint kulturális toposzról bővebben lásd LINDGREN-ALVES 2007, 21.

¹⁷ A *farandole* régi, provanszál eredetű, de még ma is ismert 6/8-os ütemű, kigyózó és csigavonalban haladó füzértánc, amit egyetlen személy kísér egykezes furulya és tamburin zenével.

ahol Argentínához és Chiléhez hasonlóan nyilvánvalóan alacsonyabb volt a vegyes házasságok aránya, különösen a négerekkel való keveredés, akik a társadalmi ranglétrán alacsonyabban helyezkednek el, a rabszolgaság idején alárendelt szerepben voltak, és ezért hatásuk is lealacsonyító. Másrészt Chilében a harcias, sőt szinte legyőzhetetlen *araukán* indiánoknak [28] volt igencsak nagy szerepük a chileiek hadakozásra kész, bátorságot és szívós elszántságot ötvöző vérmérsékletének kialakításában.

A haladás – még a fejtelenség és a zűrzavar légkörében is – mindig nagyobb mértékű és gyorsabb ott, ahol a fehérek vannak túlsúlyban. Ugyanez igaz ott is, ahol a kormányzati rendszer liberálisabb, és jobban szem előtt tartja a környezet sajátosságait, például szerényebb színvonalú, de intenzív kultúrával tölti ki azt az űrt, amit az általánosan elterjedt, alapos kultúra hiánya hagyott.

Az Argentin Köztársaságban a fel-fellángoló, majdnem végzetes forradalmak kora a Paraguayjal vívott háborúig [29] tartott. Ennek az a magyarázata, hogy az általában durva, nomád bennszülött lakosság tanulatlanságában állandó, nyílt ellenségeskedést folytatott az elméleti emberek csoportjával. Mindazonáltal ez a korszak egy rendkívüli jövőre rendeltetett földrész bámulatos gazdasági és szellemi fejlődésének a kezdetét is jelentette.

Különben milyen eszközökkel lehetett volna rávenni a függetlenség korának *gauchoit*, ezeket a remek lovasokat és csordásokat, hogy feladják sajátos életmódjukat, ami – való igaz – csak vegetálást jelentett a Pampák pusztáin, ahol az első hatalmas gulyák tenyészttek? Mivel lehetett volna jól felfogott érdekükben megértetni velük a képviseleti kormányzás alapelveit, amit Mariano Moreno [30] – az argentin közéleti szereplők első generációjának kétség kívül leghaladóbb szellemű és valószínűleg legokosabb képviselője – foglalt össze *Representación de los hacendados* (A földbirtokosok beadványa)¹⁸ című szövegében? Mondanivalója egyébként lényegében megegyezett az Önök Patrick Henry-jének¹⁹ beszédeiben, illetve Thomas Paine-jének²⁰ pamfletjeiben foglaltakkal.

Hogyan lehet tehát összehangolni a mai kifinomult, kozmopolita, agrárius kultúrát a tőle gyökeresen eltérővel, a tanulatlan pásztorok és bennszülöttek világával a demokrácia elveinek kérdésében, ami arra épül, hogy a kormányzatot és a törvényeket az emberek érdekeinek és akaratának rendelje alá, és arra, hogy biztosítsa számukra a politikai ügyekbe való beleszólás lehetőségét?

Mariano Moreno megoldást kínált erre a termelők és földbirtokosok osztályát, vagyis a *hacendadókat* érintő nagy problémára, amikor tiltakozott a *cabildo*²¹ és a

¹⁸ Lásd az V. előadáshoz fűzött 28. fordítói jegyzetet.

¹⁹ Patrick Henry-ről lásd az V. előadás 4. jegyzetét.

²⁰ Thomas Paine-ről lásd az V. előadás 3. jegyzetét.

²¹ A *cabildo* a spanyol gyarmati idők, majd a korai posztkoloniális korszak városi vagy községi tanácsát, illetve a városháza épületét jelenti. Mint ahogy arra Manuel de Oliveira Lima is utal előadása szövegében, a *cabildók* nemcsak a városok és a községek, hanem valamennyi környékbeli földbirtokos törvényes képviseletét is ellátták. A *cabildo* egyike volt azoknak az intézményeknek, melyeket a spanyol konkvisztádorok az

Buenos Aires-i konzulátus²² arra irányuló törekvései ellen, hogy meggátolják a La Plata²³ megnyitását a brit kereskedők előtt. Ebből is jól látszik, hogy mind a *cabildo*, mind pedig a konzulátus elég rövidlátó volt ahhoz, hogy szembeszálljon Cisneros-szal, az alkirályal, akit a sevillai Központi Junta²⁴ azért küldött Buenos Airesbe, hogy csillapítsa le a helyiek vitáit, s aki úgy döntött, megnyitja a La Plata kikötőit az angolok előtt. Bár ez az intézkedés ellenkezett a spanyol kizárólagosságon alapuló régi elvvel, de ebben az időszakban már nagyon is ésszerű lépésnek tűnt, mert Anglia Spanyolország szövetségese volt a Napóleon elleni háborúban, és megkérdőjelezhetetlen tengeri hatalom.

A szabadkereskedelem felvilágosult gondolkodásra valló politikája Portugál-Amerikában is megjelent. Az 1808 óta Rio de Janeiróban berendezkedett portugál udvart az angolokkal ápolt baráti viszony és a politikai érdekek kettősége arra készítette, hogy amint elhagyta Bahiát, ahol először szállt partra²⁵ brazil földön, máris deklarálja gyarmati kikötőinek megnyitását a világkereskedelem előtt. VI. János portugál király és Mariano Moreno egyaránt belátták az új, az eddigiektől eltérő politikai korszak kezdetén álló országuk gazdasági fejlesztésének szükségességét, s mindketten rögtön számot is vetettek a lehetőségekkel. A megoldást a modern industrializmusban vélték megtalálni, ami képes összegezni materialista, haszon- és fejlődéselvű civilizációk lényegét. Egy ilyen gazdasági rendszernek kétségtelenül megvannak a maga előnyei. Ugyanakkor joggal támadható is kapzsi szemlélete miatt, hiszen a nagy vagyonok és a jólét élvezete csak keveseknek adatik meg, míg a társadalom jelentős része továbbra is szegénységben él; bár az is tény, hogy közvetett módon, s anélkül, hogy az életkörülmények általános javulásáról beszélhetnénk az industrializmus kétségtelen eredménye a dolgozó osztály emancipációja. Emancipáció alatt jelen esetben a jogok és köteleességek tudatosulását értem.

elsők között honosítottak meg az amerikai kolóniákon. Később, ezek a területek a függetlenség kivívásának folyamatában is jelentős szerephez jutottak. Lásd LILÓN et al. 2013, passim.

²² *Consulado de Comercio de Buenos Aires*, a Río de la Plata Alkirályság egyik legfőbb intézményének számított, melyet 1794-ben hoztak létre a helyi kereskedők kérésére. Funkcióit tekintve érdemes megemlíteni, hogy a közvetlenül a spanyol korona irányítása alatt álló Buenos Aires-i Kereskedelmi Konzulátus nemcsak a kereskedelmi ügyek bírósági fórumaként működött, de hivatott volt a város és környéke gazdaságának támogatására is. Mariano Moreno *Representación de los hacendados* című munkájában felvetett problémák kapcsán a földbirtokosok azt szorgalmazták, hogy nyissák meg az angol áruk előtt a kikötőket. Az ezt ellenző helyi kereskedők érdekeit a Buenos Aires-i *cabildo* és a konzulátus képviselte.

²³ A La Plata a Paraná és az Uruguay összefolyásánál kialakult tölcserőrkolat, mely a maga 48 és 220 kilométer közötti szélességével a világ legszélesebb folyóerőrkolataként ismert. Az Atlanti-óceánig 290 kilométer hosszú, és Uruguay és Argentína határát is jelenti: északkeleti partján Montevideo, míg délnyugati részén Buenos Aires városa terül el.

²⁴ Spanyolország francia megszállása és a király lemondatása után az ország kormányzásával megbízott tanács. Bővebben lásd CORTÁZAR–VESGA 2001, 296–297.

²⁵ Lásd az V. előadás 20. fordítói jegyzetét.

Chilében a nép sokáig egyet jelentett a városi szegények megvetett és lenézett tömegével, a *rotókkal*, akik bármilyen ellenszolgáltatás, vagy a felemelkedés leg-haloványabb reménye nélkül robotoltak, s vérüket ontották a társadalmilag felettük állókért. Az osztályrésztül jutott szenvedést csak úgy tudták némileg csillapítani, hogy lerészegedtek, aztán a vita hevében leszúrták egymást. Közben a hatalmat mindvégig egy ultrakonzervatív rendszer tartotta kézben, és féltékenyen őrizte a chilei társadalom oligarchikus patrícius jellegét.

Azonban még ennek az oligarchikus rendszernek is voltak határozott pozitívumai Chile fejlődésének történetében. Ez a rendszer volt az, mely megakadályozta, hogy az ország belecsússzon a katonai kiáltványok és a civil káosz ingoványába, ahogy az Spanyol-Amerika többi részén történt rögtön a függetlenség kivívása után. Míg a szomszédos Peru elvesztegette minden korábbi gazdagságát a polgárháborúkban, addig Chile – köszönhetően annak a következetes munkának, aminek szintézisét az 1833-as alkotmányban [31] találjuk – felkészült a rend és az anyagi gyarapodás hosszan tartó korszakára. Kialakulása folyamán sikereit Chile oligarchiájának köszönhetette, illetve annak a mértékletességnek, melyet még egy kevésbé virágzó korszakból örökölt, mikor a bányákban és a földeken kemény munkára volt szükség, s a nitrátlelőhelyek még nem szolgáltak könnyen megszerezhető, bőséges profittal.

Mindazonáltal egy olyan társadalom, amely bizonytalanul megragad a fejlődés egy adott fokán, amit a hozzá hasonlók már rég meghaladtak, nos, az ilyen társadalomra végzetes hanyatlás vár. A zavartalan béke, amikor a tükörsima vízfelszín egy hullám fodrozódása sem zavarja meg, önmagában nem garantálja a fejlődést. A munkások sztrájkjai egyaránt lehetnek a társadalmi nyugtalanság szimptomái és a munkásság erejének bizonyítékai. Hiányuk pedig utalhat a szolgaság rendszerére éppen úgy, mint a gazdaság gyengeségére.

Brazília a rabszolgaság eltörlése előtt, vagyis 25 éve²⁶ a gazdag földbirtokosok kezében volt, akik jogaikat és hatalmukat ékesszóló, ellenállhatatlanul érvelő ügyvédekre ruházták át, ez a rendszer az adott társadalmi körülmények között minden bizonnyal legitimebb politikai képviseletet biztosított nekik, mint egy népszuverenitást hirdető, de valójában a választójogra nem mindig méltó, vagy a census révén erősen korlátozott szavazóbázisra épülő kormányzat. Vajon lehetséges lett volna fenntartani a földbirtokalapú gazdagság alapfeltételét, a rabszolgaságot egy censusos választási rendszer politikai korlátai mellett? Talán jobb, ha inkább átsiklunk ennek a hangsúlyosan és jellegzetesen átmeneti korszaknak a hibái felett, és megpróbáljuk összeegyeztetni a brazil gazdaság mostani látványos fejlődését a gyarmati módszerekkel és intézményekkel?

Természetesen, a császári trónt nem sorolom ezen intézmények közé, még akkor sem, ha személyesen úgy gondolom, monarchiában is létezhet szabadság, ahogy egy köztársaság is lehet despotikus, ha másként vélekednék, hiányozna belőlem a tolerancia és az értelem. A történelem bőségesen szolgál példákkal mindkét változatra, szükségtelen mindet felsorolnom. Csak Brazíliát említeném – ahogy

²⁶ Brazíliában csak 1888-ban szüntették meg teljeskörűen a rabszolgaság intézményét.

már nemegyszer tettem –, ahol a császári rendszer képes volt biztosítani a politikai jogokat, és olyan kiváltságos helyzetet teremtett, hogy a köztársasági átalakulás bizonyos értelemben alig jelentett javulást, inkább csak a korábbiak másolatát.

A brazil anyagi gyarapodást elősegítő tényezők között megemlíthetjük a gazdaság alapjainak bővülését, a munkaerő szabad mozgását, az erőforrások széles körű kiaknázását, a hazai termékek hatékonyabb védelmét – ez a védelem magában foglalta a fejlett gazdasági módszereket és ezek alkalmazását a kávétermelésben [32] – és végül az egyéni törekvések és a kollektív érdekek jobb összehangolását. Azonban a politikai rendszernek semmi köze sem volt a fejlődés imént felsorolt tényezőihez, a feltételek azért javultak, mert az újvilág még a növekedés szakaszában volt. A fejlődés lehet gyors vagy lassú, de ezek a fokozati különbségek nem befolyásolják a lényegét, ami sokkal inkább az irányában ragadható meg, és amit minden egyes ország a saját fejlettségi szintjéhez igazíthat. Braziliában például a császári udvar által gyöngéd szeretettel ápolt tradíciók még, ha önkéntelenül is, de azt eredményezték, hogy az irodalom és a művészet személyesebb, bensőségebb hangon szólalt meg. Hasonlóan alakult a helyzet azokban a spanyol-amerikai országokban, melyeknek drámai múltjuk, vagy intenzív spiritualitásuk volt, azonban az argentin irodalomban inkább a realisztikus hangvétel és egyfajta tudományos nézőpont érvényesül, amint azt valaki az Önöktől mostanában odalátogató turisták közül meg is állapította és szemléletes szlenget [33] használva ki is fejezte.

Az Argentínát uraló haszonelvű kultúra, melynek sajátos eredménye az irodalom imént említett milyensége, bizonyára Latin-Amerika első védekező mechanizmusa volt a külső befolyással szemben. De ugyanakkor hatásos a belső ellenség támadásaival szemben is. Az iparosítás – mikor erről beszélek, nem a kifogástalanul előállított termékre gondolok, ami úgyszemint veheti fel a versenyt az európai áruval; hanem a teljesen szabad, kiterjedt tőkés rendszerről, ami megfelelő munkakörülményeket biztosít –, tehát ez az industrializáció a legalkalmasabb korrekciós tényező a polgárok fegyveres konfliktusai esetén. Ezek a katasztrofális viszályok, melyekben a nyughatatlan kreol temperamentum mindig is kéjes örömet lelte, ka-landos történetű országainkban régtől fogva táplálják az erőszak kultúráját.

A gyarmati korban Braziliában sem volt hiány merész vállalkozásokban, és ezekre itt is jellemző volt az erőszak a XVI., a XVII. és a XVIII. században, éppen úgy, mint később, első császárunk uralkodásának zaklatott éveiben, majd a régenség idején. Azonban a hatékony politikai gépezet, felhasználva a monarchia tekintélyét, amit presztízse folytán a gerillavezérek is tiszteletben tartottak, békét teremtett, véget vetett az erőszaknak, és egy folytatásra érdemes, mérsékelt politikai tradíciót indított el. Ennek hatását persze lehet kritizálni, mégis sok előny származott belőle: lehetővé tette számunkra, hogy elől járjunk a haladás útján, ami bárki- nek nyitva áll, és ahol az utóbbi időben a többi latin-amerikai ország, és elsősorban Argentína, utol is ért bennünket, köszönhetően annak, hogy remekül aknázza ki gazdasági lehetőségeit.

Így az erőszak is napról-napra átadja helyét a kultúrának, pontosabban, a kultúra, ami az Újvilág ibér társadalmi számára sosem volt ismeretlen, fokról-fokra visszanyeri jelentőségéhez méltó pozícióját, amitől először a puszta létért folytatott

fizikai küzdelem, majd a rasszok konfliktusa, végül a külföldről importált és roszszul adaptált eszmék nevében folytatott politikai harc fosztotta meg. Ráadásul most több tényező segíti a haladást: az európai bevándorlás folyamatosan növekszik, annak ellenére, hogy jelentős akadályokat gördítenek az útjába, de a könnyebb élet reménye a nehézségekkel küzdők számára mindig vonzó marad; a kommunikációs eszközök fejlődése szükségszerűen átalakítja a tudatlanság sivatagát, ahol még csupán néhány oázisa van a szellemnek, de ami termékeny, művelt vidékké változhat át, hogy csodásan viruljon majd benne a tudás fája, bár ennek árnyékában sajnálatosan a forradalmi flóra gyomnövényei is kihajthatnak igen rossz fényt vetve az egész amerikai kontinensre, ezt nem hagyhatjuk.

A népességnövekedés és a jóval könnyebbé vált kommunikáció, vagyis mindaz, ami végül is a modern élet velejárója, előbb-utóbb fel fogja számolni Latin-Amerika országainak egymással szemben tanúsított, nem végletes, de egyelőre nagyon is valós elzárkózását, ami az eszmecserét szintén megnehezíti. A kontinens nemzeteinél ugyanezek a változások fogják megszüntetni az osztályok, illetve a nép különböző rétegeinek társadalmi elkülönülését is, mert ellensúlyozni tudják mindazokat a körülményeket, melyeket a települések közötti nagy távolságok, az éghajlat és maga a természeti környezet, meredek hegyoldalak, vad erdőségek és sebes sodrású folyók alakítottak ki.

Ez a változás nemcsak a még mindig hiányzó nemzeti érzésnek készíti elő a talajt, hanem egyúttal az Amerika-tudatnak is megágyaz, amiről sokat beszélünk ugyan, de valójában még nem formálódott ki. A nemzettudat akkor fog tényleg megszületni, amikor – Blanco Fombona kifejezésével élve – az új feudalizmus, a helyi hatalmasságok, a *kacikák* feudalizmusa, amit egy rozoga politika szövöszkén tákoltak össze, teret enged a közakarat és a korrekt választások által meghatározott rendszernek. Ez orvosolja majd a szabadság hiányát is, ami sajnos még mindig jellemző néhány, úgynevezett demokratikus társadalomra, illetve mindörökké megnyitja az önálló és félelem nélküli kritikai szemlélet korszakát. Ahogy azt az idézett venezuelai szerző helyesen állapítja meg, a sajtó szabadságát élvező országokban tollal vívják meg a harcot, és általában nincs szükség forradalomra, vagy arra, hogy a zsarnokság ellen fegyverrel lépjenek fel.

Latin-Amerikát a megérdemelnél jóval többször bírálják és ostorozzák, gyakran túlzott szigorral kezelik, időnként pedig kegyetlenül gúnyolják, vagy rosszindulatúan rágalmazzák. Pedig az, hogy a lakosság döntő többsége tudatlan, nem csak erre a régióra jellemző; ilyen szempontból méltán versenyezhet Európa elmaradottabb országaival, ahol hiányzik a tradicionális tekintély ellensúlya, erősen arrogáns a katonaság és önkényeskedik a hatalmi gépezet.

A latin-amerikai lustasága is csupán mítosz: Georges Clemenceau meglepetten tapasztalta, hogy milyen szorgalmasan dolgoznak a brazilok, és ha ezt inkább Brazília, mint Argentína vagy Uruguay kapcsán emelte ki, azért tette így, mert figyelembe vette a trópusi éghajlati viszonyokat. Ez a kiváló francia államférfi ugyanis arra számított, hogy nálunk az embereket félálomba merülve találja majd, és igazán csak meglepődött, amikor azt látta, hogy közülünk bizony sokan még sziesztát sem tartanak. [34]

Annyiszor emlegetik – mint a latin-amerikai mindennapok velejáróját – a háborúkat és a forradalmakat, pedig ezek a többi földrészen sem ismeretlen jelenségek, és az alapos elemzők számára nem maradnak rejtve súlyos vagy éppen magasztos kiváltó okaik; nem lehet őket egyszerűen a – meglehetősen igazságtalanul – betegesnek titulált ibériai mentalitásra visszavezetni, vagy a társadalmi parazitizmust okolni, amire az a jellemző, hogy az erősebb a gyengébbet teljesen kizsákmányolva próbál megélni.

Elnyomás és kizsákmányolás, bizonyos fokig valóban szomorú múltunk örökségén alapszanak, hasonló örökséggel azonban nemcsak mi rendelkezünk: mi több, olyan tényezők ezek, amelyek már fokozatosan eltűnőben vannak. Mivel a konzervatívok és a faji kérdéseket feszegetők ellentétéből, valamint a reakciós és a liberális erők összecsapásaiból – nálunk is, ahogy bárhol máshol – születnek nemcsak látszólagos, hanem valódi eredmények a politikai és a társadalmi fejlődés terén.

Szintén valódiak és nemcsak látszólagosak azok a változások, melyek, ha nem is túl széles körben, de mélyrehatóan megmozgatják a latin-amerikai szellemi életet, és eredményeik a tudományok, a jog és az irodalom terén egyaránt megmutatkoznak.

A hágai konferencián²⁷ – amit főként azért idézek itt fel, mert a nemzetek parlamentjének szokás nevezni, és mert ez volt az utóbbi idők legfontosabb nemzetközi találkozója – nos, ott a spanyol és portugál Újvilág jogi kultúrája a meglepetés erejével hatott számos európai jogtudósra és államférfira, akik nem számítottak arra, hogy alapos tudást és minden erőlködéstől mentes, természetes eleganciát tapasztalnak azoknak a népeknek a küldötteinél, melyeknek a közvélekedés szerint fogyatékosága a szellemi dolgok iránti közömbösség és a forradalmi hév.

Mi magunk is tanúi voltunk, ahogy Brazília meggyőző ékesszólással érvelt a nemzetek közötti jogegyenlőség mellett; Kolumbia a humánusabb hadviselésért szállt síkra, és Argentína egészen odáig ment el, hogy javasolta, tiltsák meg fegyveres erő alkalmazását a nemzetközi tartozások behajtásánál.²⁸ Ezeket az országo-

²⁷ 1899-ben és 1907-ben két nagy nemzetközi konferenciára került sor Hágában. A résztvevő államok számos, a modern korszakot érintő nemzetközi jogi kérdést kívántak rendezni. Az eredeti tervek szerint egy harmadik tanácskozást is tartottak volna, de erre az első világháború miatt végül nem került sor.

Az ezeken a konferenciákon elfogadott nemzetközi szerződések és nyilatkozatok a nemzetközi jog számos területén maradandót alkottak, így a nemzetközi hadijog vagy a nemzetközi humanitárius jog területén. Ekkor fogadták el a történelem folyamán az első általános szárazföldi hadviselési szabályzatot, írásba foglalták a tengereken érvényes szabályokat, valamint rendkívül kezdetleges formában ugyan, de a légi hadviselés irányelveit is megfogalmazták. Csekély sikerrel járt, de megkísérelték szabályozni a háború megindításával kapcsolatos kérdéseket is. Ekkor jött létre az Állandó Választott Bíróság (*Permanent Court of Arbitration*) is, ami mind a mai napig működik, központja a hágai Béke Palotában van. Vö. SZÉKELY é. n. [2014], 60–73.

²⁸ Az 1907-es hágai konferencián elfogadott nemzetközi jogi szabályok egyike: „a szerződéses követelések behajtása végett igénybe vett fegyveres erő alkalmazásának korlátozásáról” szóló második egyezmény, amelyben – idézve a Hágában elfogadottakat ra-

kat Ruy Barbosa [35], Pérez Triana [36] és Luis Drago [37] képviselte, bölcsen, emberi együttérzéssel és jó politikai érzékkel. És áthatotta őket még valami, ami annyira jellemző volt rájuk: a tradíció ereje. A múlt ismét megmutatkozott a töretlen folytonosságában, támogatást nyújtva a jelenben is.

Latin-Amerika tudományos fejlődésével kapcsolatosan számos fontos eredményt tudnék itt felsorolni, ha nem ismerném az Önök páratlan sikereit, melyek mellett bizony minden más, hasonló teljesítmény jelentéktelennek hat.

Mégis megemlítenék egy brazíliai példát, a városi közegészségügyi viszonyok rendezését a közel egymillió lakosú Rio de Janeiróban, ahol mára megszűnt a kínzó és rossz hírünket keltő sárgaláz. Ez egy rendkívüli tudományos eredmény, aminek igen nagy társadalmi jelentősége is van. Az Oswaldo Cruz Laboratóriumnak [38] az a fantasztikus teljesítménye, amit az országot sújtó különböző fertőző betegségek leküzdésében elért, a szakmai hozzáértés és a kitartó munka leghitelesebb bizonyítéka. Pedig ezeket az eredményeket nem túl gyakran hozzák kapcsolatba Dél-Amerikával, ahol a tudományt sokszor pusztá okoskodásnak, az irodalmat felesleges szócséplésnek, a művészetet pedig haszontalanságnak tartják.

Tisztában vagyok azzal, hogy még nem sikerült leraknunk a magas szintű kultúra megfelelő és biztos alapjait. A latin-amerikai tömegeknek oktatásra és iránymutatásra van szükségük. Sok minden történt már ez ügyben, de az analfabetizmus aránya még mindig fájdalmasan magas, az iskolák számának növekedése ellenére. Azonban az argentin oktatási rendszerre méltán lehet büszke ez az ország: megalapozója, Horace Mann²⁹ legkiválóbb tanítványa, Sarmiento [39] volt. Uruguayban a vidék lakosságát tanítják sikeresen; Chilében megvalósult a műszaki képzés, és Brazíliában is egyre szélesebb körű a szakoktatás, különösen a mezőgazdaság területén.

Az iskoláztatás tehát alapfeladat, amivel foglalkoznunk kell; így emelhetünk kupolát arra a nagyszerű építményre, aminek alapfalait még Kolumbusz, Vespucci, Cabral,³⁰ Cortés,³¹ Pizarro,³² Núñez de Balboa,³³ valamint sok más hajós és hódító rakta le, megvetve a már említett *Amerika-tudat* alapjait is.

tifikáló, 1913. évi XLIII. törvénycikket – „*A szerződő Hatalmak megegyeztek abban, hogy nem nyúlnak a fegyveres erőhöz oly szerződéses követelések behajtása végett, melyeket az egyik ország Kormánya, mint az állam polgárait megilletőt, egy másik ország Kormányától követel.*”

²⁹ Horace Mann (1796–1859) kongresszusi képviselő, később massachusettsi oktatáspolitikus, aki elsősorban mégis az USA közoktatási rendszerének megalapítójaként ismert.

³⁰ Pedro Álvares Cabral (1467–1520) portugál katonatiszt és hajós, Brazília felfedezője (1500). Az utána érkező kereskedők közül Fernando de Noronha tekinthető az első és egyben leghíresebb gyarmatosítónak.

³¹ Hernán Cortés de Monroy y Pizarro (1485–1547) spanyol konkvisztádor döntötte meg az Azték Birodalmat, létrehozva a mai Mexikó elődjének számító Új-Spanyolországot, aminek első kormányzója is ő lett.

³² Francisco Pizarro González (1478?–1541) spanyol konkvisztádor hódította meg az Inka Birodalmat.

³³ Vasco Núñez de Balboa (1476–1519) spanyol konkvisztádor a Panamai-szoros és a Csendes-óceán felfedezőjeként ismert.

A közös öntudat azonban – ellentétben egyesek átgondolatlan javaslataival – nem igazán egyeztethető össze azzal, hogy Amerika egyik fele gyámkodjon a másik felett; az általános jólét és gyarapodás érdekében ennek az érzésnek mélyen meg kell gyökereznie az emberek lelkében, és ez csakis akkor lehetséges, ha a jogok és kötelezettségek tekintetében a földrész valamennyi nemzetét egyenrangúnak ismerik el.

Spanyol-Amerikának – annak ellenére, hogy politikailag széttagolt, illetve a rajta osztozó nemzetek szellemileg nagyon különbözőek – több szempontból mégis sikerült bizonyos fokú morális egységre szert tennie. Az ide tartozó nemzetek között a közös eredeten túl is létezik számos, régebbi szoros kapcsolatuk nyomán kialakult hasonlóság, ami miatt nem zárkozhatnak el egymástól. Kialakult közöttük egy látens, vagy talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy spontán konföderáció, ami megengedi ugyan, hogy különbözzenek, sőt, akár szembe is forduljanak egymással, de az már nem lehetséges, hogy egyikük kiváljon és máshová kapcsolódjon, mert ezt nem engedi az őket összefűző lelki rokonság. Bolívar életművének egyik legnagyobb értéke az Amerika-koncepció, amit védőbástyának szánt az akkor még kiforratlan, de később fokozatosan felerősödő nacionalizmus ellen.

Portugál-Amerika gyökerei és fejlődése elkülönült a spanyol területekétől; evolúciója nem is ritkán, inkább szinte mindig szembe ment Spanyol-Amerikáéval. Ma viszont már közösek vagy azonosak az érdekeik, ezért kölcsönösen szorosabb kapcsolatok kiépítésére törekcszenek, ami napról napra erősödő elhatározássá válik, és lassan mély gyökereket ereszt. A pánamerikanizmus valóra váltásához az USA-nak szüksége lesz rá – és a humánum is erre kötelezi –, hogy szövetségre lépjen Latin-Amerikával, még akkor is, ha civilizációja oly fontossá, befolyásossá, tekintélyessé, sőt felsőbbrendűvé avatja, és eközben kerülnie kell, hogy kimondva-kimondatlanul vagy akár csak a gondolat szintjén érzékeltesse fölényét, amivel megsértené gyengébb partnereit, és gyanakvást ébresztene bennük. [40]

Ezt remélik mindazok, így jómagam is, akik ismerik és nagyra becsülik az Egyesült Államokat, (számomra a megbecsülés jele nem az elvtelen dicséret). Nos, reményeink beteljesülését várjuk attól a fokozatosan kibontakozó, nagy egyetemi mozgalomtól, ami az USA-ban figyelhető meg, ahol az idealizmus egyenesen faji sajátosság (e nélkül Önök nem is lennének felsőbbrendű nép), a hit olyan nemes és fennkölt eszményekben, mint mások jogainak tiszteletben tartása vagy a kulturális közösségen alapuló emberi szolidaritás. Az Argentin Köztársaság sorsát jelenleg elnökként irányító nagyszerű államférfi [41] Washingtonban, az első pánamerikai konferencián³⁴ kijelentette, hogy Amerika nem lehet csupán az emberiség egy ré-

³⁴ Az első pánamerikai konferenciát, vagyis az amerikai államok első nemzetközi konferenciáját 1890. január 20. és április 27. között tartották Washingtonban. Alapötlete James G. Blaine (1830–1893) republikánus szenátor nevéhez fűződik, aki 1881-ben, majd 1889-től 1892-ig az USA külügyminisztere volt. Blaine és Benjamin Harrison, az akkori elnök a konferencián javaslatot tett az amerikai államok vámuniójának létrehozására, egy az egész kontinenst átszelő vasútvonal kiépítésére, valamint a részt vevő államok közötti vitás ügyek rendezésére. Végső céljuk azonban sokak szerint az volt, hogy

széé, hanem az egésze előtt nyitva kell állnia. Igaz ez azért is, mert Amerika most és a jövőben egyre inkább európai tőkebefektetések terepe, európai kutatók tanulmányainak témája, európai kereskedők piaca és Európából érkező bevándorlók célpontja. Az Újvilág csak ilyen módon tudja teljesíteni történelmi hivatását és társadalmi feladatait, és csak így tudja rendezni adósságát Európával szemben, cserébe civilizációjáért, amit átadott neki.

Fordította: Katona Brigitta és Kocsev Bence. A fordítást az eredetivel összevetette és átdolgozta: Szilágyi Ágnes Judit.

Oliveira Lima szövegéhez fűzött jegyzetek az eredeti kiadásban

1. A portugálok és a hollandok 1624–1662 közötti küzdelméről bővebben lásd SOUTHEY, Robert: *History of Brazil*. (Brazília története), I. kötet, XIV–XVII. fejezet; WATSON, Robert Grant: *Spanish and Portuguese America During the Colonial Period*. (Spanyol- és Portugál-Amerika a gyarmati időszakban), II. kötet; Edmundson tanulmányai az *English Historical Review* XI. (1896), XIV. (1899) és XV. (1900) évfolyamában; VARNHAGEN, Francisco Adolfo de: *História geral do Brasil* (Brazília története). (I–II. kötet, Rio de Janeiro, 1854 és 1857).
2. PÉTION, Alexandre (1770–1818) 1807-től 1818-ig Haiti elnöke volt. A szigeten 1816 januárja és márciusa között menedékre lelt Bolíviával való kapcsolatairól lásd PETRE, Francis Loraine: *Simón Bolívar* (New York, 1899).
3. ZUMETA, Cesar: *El continente enfermo*, New York, 1899.
4. PRADT ABBÉ (1759–1837) nem más, mint a jól ismert diplomata és történész, Dominique Dufour de Pradt, Poitiers püspöke, majd a belgiumi Mechlin (Mechelen) érseke. De Pradt Latin-Amerikával kapcsolatos észrevételei megtalálhatóak *Des colonies et de la révolution actuelle de l'Amérique* (A gyarmatokról és a jelenlegi amerikai forradalomról) című művében (Párizs, 1817).
5. GARCÍA CALDERÓN, Francisco Maria perui szociológus és történész, fia az idősebb Francisco García Calderónnak (1834), a perui politikusnak. Legfontosabb művei *Le Pérou contemporain* (A jelenkori Peru. Párizs, 1907) és *Les démocraties latines de l'Amérique* (A latin demokráciák Amerikában. Párizs, 1912; az angol fordítás London/New York, 1913)
6. *Csendes-óceáni háború* (1879–1883): Chile és Peru – illetve az utóbbit támogató Bolívia – közötti küzdelem, amely a Peruhoz és Bolíviához tartozó gazdag nitrát, illetve guanó lelőhelyek birtoklásáért folyt. A háború végül Chile teljes győzelmével zárult. Vö. Sir MARKHAM, Clements: *The War Between Chile and Peru* (A Chile és Peru közötti háború, London, 1882), és BARROS Arana, Diego:

kiterjesszék az Egyesült Államok befolyását az egész kontinensre. Óvatosságra intette a latin-amerikai országokat az is, hogy ennek a kapcsolatnak az elmélyítése egyúttal európai partnereik kizárásával járt volna. ANDERLE 2010, 89.

Histoire de la guerre du Pacifique (A Csendes-óceáni háború története, Párizs, 1881).

7. *Gaúcho*: Argentína és Uruguay hatalmas pampás síkságain élő lovas marhapásztorok, a *gaúchók* általában spanyol származásúak voltak ugyan, de foglalkozásuknak és életmódjuknak köszönhetően idővel olyan sok változáson mentek keresztül, hogy végül egy új népcsoport nevéként kezdték használni a *gaúcho* kifejezés. Azonban a civilizáció előrehaladása miatt ma már eltűnően vannak a dél-amerikai pampák legendás marhapásztorai.
8. *Roto*: az úgynevezett „rotos” a chilei társadalom alsóbb osztályaiból álló tömeg, nagyrészt spanyolok és araukán indiánok keveréke. A modern Chile sajátos politikai fejlődéséről világos elemzés P. S. Reinsch professzor tanulmánya, *Parliamentary government in Chile* (Parlamentáris kormányzás Chilében) címmel, in: *American Political Science Review*, vol. III. (1909) 507–539.
9. *Llanero*: A hatalmas venezuelai síkságok, más néven a *llanók* lakosait nevezik így. Számptalan közös vonás fedezhető fel a *llanerók* és a *gaúchók* között, de előbbieket sokkal szilajabbak és harciasabbak, ezért több alkalommal is meghatározó szerepet játszottak a venezuelai függetlenségi háborúban.
10. *Minas Gerais* (értsd: általános bányák): Brazília egyik legnagyobb tagállama az ország belsejében, amely különösen a XVIII. században híres volt arany- és gyémántbányáiról. Korábbi fővárosa, Ouro Preto (értsd: fekete arany) történelmi szempontból talán a legérdekesebb város Braziliában. A tagállam területe 222 160 km², becsült lélekszáma pedig körülbelül 5 millió fő. A gyarmati idők arany- és ezüstermelésével kapcsolatos statisztikák megtalálhatóak A. G. Keller *Colonization* című művében (New York, 1908) 165–167.
11. Rufino Blanco Fombonáról (1874–1944) lásd Oliveira Lima V. előadásához fűzött 31. jegyzetét és 29. fordítói jegyzetünket.
12. *PAEZ, José Antonio* (1790–1873) venezuelai tábornok és politikus. Bolívrall együtt igen fontos szerepet játszott Venezuela spanyoloktól való felszabadításában; ezt követően Nagy-Kolumbián belül Venezuela legfőbb katonai vezetőjének nevezték ki. 1828–29-ben nagyban hozzájárult Venezuela és Kolumbia szétválásához. Elnöke lett az új köztársaságnak 1831–35-ig, majd 1839–43-ig; 1860–63-ig diktátor; még azokban az években is, mikor nem viselt hivatalt, nagy befolyása volt a venezuelai ügyekre.
13. *SANTANDER, Francisco de Paula* (1792–1840), a kitűnő dél-amerikai tábornokot és államférfit gyakran az Új-Granadai Köztársaság alapítójaként emlegetik. A függetlenségi háborúk idején együttműködött Bolívrall, Nagy-Kolumbia ügyében viszont már konfliktusba kerültek egymással. Még arra vonatkozóan is voltak bizonyítékok, hogy nem sokkal Bolívar halála előtt Santander belekeveredett egy ellene irányuló merényletbe. Nagy-Kolumbia felbomlásakor Santandert Új-Granada elnökévé választották. Ezt a hivatalt 1832 és 1837 között töltötte be.
14. *ROSAS, José Manuel de* (1793–1877) diktátor Buenos Airesben. 1828-ban lett a Dél-amerikai Egyesült Provinciák (Argentína) föderalista pártjának vezetője, a centralista, úgynevezett *Unitario*val szemben; 1835-től 1852-ig teljhatalmú diktátor volt. Ez az argentin történelemnek egy igen sötét korszaka: a sajtót

elhallgattatták, a kereskedelem gyakorlatilag szünetelt, a tanult emberek többségét elpusztították vagy száműzetésbe kényszerítették. Rosas névleg föderalista volt, mégis erősen centralizálta a kormányzást. Végül Urquiza, Entre Rios tartomány kormányzója győzte le, Buenos Aires közelében, Monte Caserosnál, 1852. február 3-án. Rosas Angliába menekült, ahol visszavonultan élt haláláig. Erről a korszakról alapmű J. Ramos Mejia: *Rosas y su tiempo* (Rosas és kora), Buenos Aires, 1907.

15. **PORTALES, Diego José Víctor** (1793–1837) chilei politikus, a konzervatív párt vezetője. Bár Portales sohasem viselt a hadügyminiszteri (1830–1831) és az alelnöki (1835–1837) hivatalnál magasabb tisztséget, mégis jelentős mértékben alakította pártja politikáját, és segített megvetni az egészen 1861-ig tartó hatalmának alapjait. Noha a konzervatív vezetők elutasították azt a gondolatot, hogy a néptömegek a kormányzásban bármilyen aktív szerepet kapjanak, mégis elszánták magukat az emberek életkörülményeinek javítására. Rendkívül centralizált kormányzásuk idején Chile gyorsan haladt előre a fejlődés útján.
16. Vö. azzal, amit García Calderón fent idézett *Les démocraties latines de l'Amérique* című művének II. kötetében ír.
17. **CASTILLA, Ramón** (1797–1867) 1845–1851, illetve 1855–1862 között Peru elnöke volt. Castilla elnöksége idején az ország a fejlődés és a jólét korszakát élte.
18. **FRANCIA, José Gaspar Rodríguez** (1761–1840) Paraguay híres diktátora. 1814-től 1840-ig teljhatalmú despotaként uralta Paraguayt; ezalatt az idő alatt az országot gyakorlatilag teljesen elzárta a külvilágtól. Carlyle briliánsan írja le a „magányos Francia” egyoldalú küzdelmét, bemutatva „a vasakarátú és szorgalmú ember vagy despota hatalmas és zord munkáját”. A tanulmány eredetileg a *Foreign Quarterly Review* 1843-as évfolyamában jelent meg, majd bekerült a *Critical and Miscellaneous Essays* (Kritikai és más tanulmányok) kötetbe. Lásd még C. A. WASHBURN: *The History of Paraguay* (Paraguay története, I–II. New York, 1871.)
19. **SANTA ANNA, Antonio López de** (1794–1876) híres mexikói tábornok és politikus, 1821-től 1856-ig játszott kiemelkedő szerepet hazája ügyeiben.
20. **GUZMÁN BLANCO, Antonio** (1829–1899), a venezuelai katonatisztet és politikusot csodálói a „Kiváló Amerikai” néven emlegették. 1863-tól 1888-ig – formálisan vagy informálisan – az ő kezében volt Venezuela irányítása. Elnöki ciklusai alatt számos díszes épülettel és őt magát ábrázoló szoborral ékesítette Caracas utcáit. Erről a külön, bár bizonyos szempontból mégiscsak vezetésre termett államférfiről, szeszélyeiről részletesen beszámol W. E. CURTISS *Venezuela* című munkája (New York, 1896).
21. **MELGAREJO, Mariano** (1818–1871) bolíviai tábornok és forradalmár. Hatalmi periódusát gyilkosságok és zavargások sorozata kísérte Bolíviában, ezzel Melgarejo képviseli a köztársasági érzület díszes szólamai mögé bújt forradalmi despota leggyűlöletesebb típusát. Louis d'Orléans-Bragance herceg szemléletes leírását adja Melgarejo vezetési stílusának *Sous la Croix-du-Sud* (A Dél Keresztje alatt) című érdekes munkájában (Párizs, 1912), ch. xviii.
22. Lásd az V. előadás 25. jegyzetét.

23. CLEMENCEAU, Georges: *Notes de voyagedansl'Amérique du Sud* (Dél-amerikai úti jegyzetek), Párizs, 1911, ch. vii.
24. ALAMÁN, Lucas: *Historia de México* (Mexikó története), I–V. kötet, Mexikó, 1849. Lásd a *Noticia preliminar* (Előzetes megjegyzések) című fejezetet.
25. *Tupik*: Brazília őslakói közül sokan – különösen az Amazonas völgyének alsó és tengerparti részén élők – a *tupi* törzshöz tartoznak. A tupik közeli kapcsolatban álltak a paraguayi *guaraní* indiánokkal. A két népcsoport a portugálok által *lingua geralnak* nevezett nyelven beszélt, s ezt *lingua francaként* használta, amit általában mind Braziliában, mind Paraguayban megértettek. Vö. D. G. BRINTON: *The American Race* (Az amerikai rasszról, Philadelphia, 1901) 229–236.
26. *Buccan*: a karibi világban a szó eredetileg a hús füstölésére vagy szárítására szolgáló faállványt, keretet jelölt; később az elkészített húst hívták így. A *buccan*-ból származik az angol *buccaneer* (kalóz, martalóc) szó is.
27. DIAZ DEL CASTILLO, Bernal 1498 körül született [a spanyolországi] Medina del Campo-ban és Nicaraguában halt meg 1593-ban. Híres konkviztádor és Mexikó meghódításának krónikása. Munkája, a *Historia verdadera de la Conquista de la Nueva España* (Új-Spanyolország meghódításának igaz története) bár egy közönséges katonaember egyszerű, keresetlen nyelvén íródott, mégis a mexikói hódítás egyik alapművé vált. Legjobb angol nyelvű kiadása A. P. Maudsley fordításában jelent meg a *Hakluyt Society* 23–25., 30. és 40. számában. A szerzőt és munkáját hosszan elemzi PRESCOTT *Conquest of Mexico* (Mexikó meghódítása) V. kötetének végén.
28. *Araukán*: Chile egyes részein, a Bio-Bío folyótól délre honos indián törzsi csoport. A dél-amerikai indiánok közül a legszívósabb, legkeményebb természetű és legharciasabb. Az inkák sosem tudták leigázni őket, hosszú időn át sikeresen álltak ellen a spanyoloknak a gyarmati időkben, és a mai Chile is csak részlegesen tudta őket asszimilálni. Az úgynevezett „rotos”-t, a chilei társadalom alsóbb rétegét spanyolok és araukán indiánok keveréke alkotja. A modern Chile sajátos politikai fejlődéséről világos elemzés P. S. Reinsch professzor fent idézett munkája.
29. *Paraguayi háború*: 1865–1870, célja az volt, hogy Brazília, Argentína és Uruguay egyesített erői megdöntsék a paraguayi diktátor, López hatalmát. A háború végül olyan totális vereséggel zárult Paraguay számára, hogy a férfiak nagy része is odaveszett. A témában írt számos mű közül talán Richard F. BURTON *Letters from the Battlefields of Paraguay* (Levelek a paraguayi csatatererekről, London, 1870) című munkája a legérdekfeszítőbb olvasmány.
30. Lásd az V. előadás 3. jegyzetét.
31. Az 1833-as chilei alkotmány bizonyos módosításokkal egészen napjainkig [1914] érvényben maradt, és erősen centralizált kormányzást biztosított, szűk körű választójog mellett. Ennek segítségével tudták a konzervatívok megtartani a hatalmat 1830-tól 1861-ig.

32. Itt dr. Lima természetesen az 1906-os kávévalorizációs tervre³⁵ utal. E rendkívüli gazdasági kísérlet legalaposabb ismertetését lásd Pierre DENIS *Le Brésil au XXe siècle* (Brazília a XX. században) című művében (Párizs, 1910; angol nyelven 1911-ben jelent meg Londonban).
33. Úgy vélem, dr. Lima itt Arthur RUHL *The Other Americans* (A többi amerikai) című munkájára utal (New York, 1908). Az argentin irodalom „realisztikus hangneme” kapcsán lásd Paul REINSCH professzor kiváló tanulmányát *Some Notes on the Study of South American History* (Jegyzetek a dél-amerikai történelem tanulmányozásához) címmel. In: *Turner Essays on American History* (New York, 1910).
34. CLEMENCEAU i. m. 12. oldal.
35. Lásd az V. előadás 19. jegyzetét.
36. PÉREZ TRIANA, *Santiago* (1859–1916) ismert kolumbiai író és politikus. A második hágai konferencián, Jorge Holguínnal közösen annak a doktrínának az elfogadását javasolta, miszerint a Hágai Egyezményt aláíró országok ne kezdhessenek háborúba egymással mindaddig, amíg előbb a Hágai Nemzetközi Bírósághoz nem folyamodnak. Legismertebb művei között szerepel a *Cambridge-i Modern Történelem* sorozatban közölt *The International Position of the Latin American Race* (A latin-amerikai faj nemzetközi helyzete) című írása (New York, 1910, 12. kötet, 690–702.) és a *Down the Orinoco in a Canoe* (Az Orinocón lefelé egy kenuval, New York, 1902).
37. DRAGO, *Luis María* (1859–1921) neves argentin író és államférfi. A nemzetközi figyelem középpontjába került a venezuelai válsággal kapcsolatban, amikor 1902. december 9-én Hay USA-külügyminiszternek (McKinley és Theodore Roosevelt elnöksége alatt, 1898 és 1905 között) küldött egy feljegyzést, melyben kifejtette, hogy semmilyen kormányzati adósságigény nem jogosít fel egyes államokat fegyveres erő alkalmazására, pláne egy másik ország megszállására. A későbbiekben Drago-doktrínának nevezett elvet próbálták továbbfejleszteni – igaz, sikertelenül – az 1907-es hágai konferencián.
38. CRUZ, *Oswaldo* doktor Rio de Janeiro közegészségügyi viszonyainak rendezése során végzett csodálatos munkájáról számos munkában olvashatunk, közülük talán Paul WALLE rövidebb írása a legjobb, melynek címe: *Au Brésil de l'Uruguay au Rio São Francisco* (Uruguayból Brazíliába a São Francisco folyón, Párizs, é. n.), I. fejezet.
39. SARMIENTO, *Domíngó Faustino* (1811–1888) kiváló argentin államférfi, pedagógus, író. Gyakran „Argentína iskolamester elnökének” is nevezik. 1860-ban közoktatásügyi, 1861-ben belügyminiszterré nevezték ki. Éppen az Amerikai Egyesült Államokban volt követ, amikor megválasztották az Argentin Köztár-

³⁵ A brazil kormány a kávé-felértékelési politikával a termelőket kívánta kisegíteni a túltermelésből adódó piaci áresés idején. Felvásárolta a termést az ültetvényesektől, amit aztán raktárakban felhalmozva tároltak egészen addig, míg a világpiaci helyzet kedvezően alakult a kávé magasabb áron történő értékesítéséhez. Bővebben FAUSTO 2011, 161–163.

óság elnökévé az 1868–74-es ciklusra. Sokat tett a népoktatás fejlesztéséért, az iskolahálózat bővítéséért; ebben az USA-ban szerzett tapasztalatai és tanulmányai nagyban segítettek. Sarmiento életéről és munkásságáról ír rövid cikkében F. N. NOA: *Sarmiento, Statesman and Educator* (Sarmiento, az államférfi és a pedagógus), in: *Arena*, vol. XXXVI. 390–395. További adatokat közöl Horace Mann felesége a Sarmiento életrajzban (*Biography of Sarmiento*), amelyben saját fordításában közli az államférfi híres, *Facundo, or Civilization and Barbarism* (Facundo, avagy a civilizáció és a barbarizmus, London, 1868) című művét is.

40. Ennek az elképzelésnek a továbbfejlesztett változata megtalálható Manuel de OLIVEIRA LIMA *Pan-Americanismo, Bolívar–Monroe–Roosevelt* (Pánamerikanizmus: Bolívar, Monroe, Roosevelt; Párizs, 1908) című művében.
41. SÁENZ-PEÑA, *Roque* argentin elnököt 1910-ben iktatták be. Karrierjének korábbi szakaszáról lásd Vicente Blasco IBÁÑEZ: *Argentina y sus grandezas* (Argentína és nagyjai; Madrid, é. n., 334. oldaltól.).

A fordítói jegyzetekhez felhasznált irodalom

ALVAR–MAINER–NAVARRO 2003

ALVAR, Carlos–MAINER, José-Carlos–NAVARRO, Rosa: *A spanyol irodalom rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

ANDERLE 2010

ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. 2. javított, bővített kiadás. Szeged, JATE Press, 2010 [1998].

CORTÁZAR–VESGA 2001

CORTÁZAR, Fernando Garcia de–VESGA, José Manuel González: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris, 2001.

FAUSTO 2011

FAUSTO, Boris: *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter, 2011.

FOSTER 1999

FOSTER, Lynn V.: *Mexikó története*. Budapest, Pannonica, 1999.

HUMBOLDT 1967

HUMBOLDT, Alexander von: *Az Orinoco vadonában*. Budapest, Gondolat, 1967.

LILÓN et al. 2013

LILÓN, Domingo–NAGY Marcel–SEMSEY Viktória–SANTOSNÉ BLASTIK Margit–SZILÁGYI Ágnes Judit–M. DANTAS DA CRUZ–J. A. SÁNCHEZ ROMÁN: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013.

LINDGREN-ALVES 2007

LINDGREN-ALVES, José Augusto: Előszó az általa összeállított *A modern brazil elbeszélés antológia* című kétnyelvű kötetben. Budapest, Prae.hu, 2007, 10–49.

SARAIVA 2010

SARAIVA, José Hermano: *Portugália rövid története*. Budapest, Equinter, 2010.

SZÉKELY é. n. [2014]

SZÉKELY Gábor: *Háborúk, forradalmak és a fasizmus kora. Válogatott tanulmányok és írások*. Mogyoród, Volos, é. n. [2014].

SZILÁGYI 2012

SZILÁGYI Ágnes Judit: Változatok a függetlenségre: Argentína, Paraguay, Brazília, Uruguay. In: *Latin-Amerika. A függetlenség útjai. Bicentenario, 1810–2010*. Szerk. ANDERLE Ádám. 2. bővített kiadás. Szeged, SZTE BTK, 2012, 77–85.

VILLEGAS et al. 2002

VILLEGAS, Daniel Cosío–BERNAL, Ignacio–TOSCANO, Moreno Alejandra–GONZÁLEZ, Luis–BLANQUEL, Eduardo–MEYER, Lorenzo: *Mexikó rövid története*. Budapest, Eötvös, 2002.

WITTMAN 1978

WITTMAN Tibor: *Latin-Amerika története*. 2. kiadás. Budapest, Gondolat, 1978 [1971].